

Սարգսյան Չ. Ջ.

*Նոր մեդիայի և հաղորդակցության
ամբիոնի ասիստենտ, ք. գ. ք.
Էլ. փոստը՝ z.sargsyan@ysu.am*

ՀԻՆ ԵՎ ՆՈՐ ՄԻՖԵՐԻ ՊԱՅՔԱՐԸ 1990-ԱԿԱՆՆԵՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ԿԵՍԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՆ ՄԱՍՈՒԼՈՒՄ

Բանալի բառեր - միջ, մամուլ, անկախություն, ինքնություն, ազգային, հայկական, Խորհրդային, զլորալացում

20-րդ դարավերջի հայաստանյան մամուլը հայ լրագրության պատմության կարևոր մի հատվածն է, որը հաստատապես կապված է անկախության գաղափարների տարածման, հայկական նոր պետականության ստեղծման հետ: Մամուլը, որ մինչ այդ Խորհրդային գաղափարախոսության հիմնական տարածողն ու զանգվածների գիտակցության մեջ սոցիալիզմի միջը կենդանի պահողն էր, նույն ջանասիրությամբ ձեռնամուխ եղավ դրա քայքայման գործին:

Հողվածում մամուլի հրապարակումների ուսումնասիրության միջոցով կանդիդատանք Խորհրդային Միության անկումից հետո հայաստանյան հասարակական-քաղաքական կյանքի զարգացումների: Կվորձենք նաև մատնանշել նոր ձևավորվող միջերի հետ կապված մտահոգությունները, քննարկել խնդիրները, որոնք ի հայտ են եկել հին և նոր միջերի պայքարի ընթացքում:

1. Ղարաբաղ-Հայաստան միացման հարցադրումները մամուլում. «Ղարաբաղ» կոմիտեի միջականացումը

«Անկախությունը» հնի կորձանման և նորի ստեղծման բացահայտ դրոշակակիրն էր իր ստեղծման առաջին օրից (1987 թ., հոկտեմբերի 24): Թերթի կարգախոսը՝ «Մեր նպատակը միացյալ,

ազատ ու անկախ Հայաստանն է, առաջնահերթ խնդիրը՝ Խորհրդային Հայաստանի անկախացումը», կանխորոշում է նրա դիրքը: Պարբերականը կոչ է անում՝ «դարձի գանք», որտեղ մասնավորեցնում է. «Այս երկրում այլևս անելիք չունենք, ապագա չունենք, նրանից մենք ոչ մի ակնկալիք չունենք, էլ ուր մնաց Հայկական հարցի կամ նրա բաղկացուցիչ մաս հանդիսացող Արցախյան հարցի լուծումը, երբ հայ ժողովուրդը ԽՍՀՄ-ում կանգնած է ֆիզիկական ոչնչացման առաջ, որն այսօր մի նոր ու սարսափելի որակ է ստացել: Այս իրադրությունից միակ ու պատվավոր ելքը Խորհրդային Միությունից դուրս գալն է ու Հայաստանի անկախացումը: Ախր ո՞ր մի ժողովուրդն է բախտավորվել այս կայսրության ձեռքի տակ, որ մենք բախտավորվենք»¹:

Նման կոչերի մթնոլորտում է ձևավորվում ժամանակի դիսկուրսը, որի կենտրոնում Ղարաբաղ-Հայաստան միացման հարցադրումն է:

Այս միջավայրում փորձեց աչքի ընկնող դեր խաղալ «Ղարաբաղ» կոմիտեն: Վերջինս իր կառուցվածքով հիշեցնում էր խորհրդային կենտրոնական այն «բջիջը» կամ կենտրոնական կոմիտեն, որը երկար տարիներ հանդես էր գալիս բազմազգ ժողովուրդներին ղեկավարելու լիազորություններով օժտված միֆի դիմակով: Այս միֆի տարատեսակներն առկա էին ԽՍՀՄ տարբեր հանրապետություններում, որտեղ էլ բաժանվում և գործում էին մարզային, գյուղական, աշխատանքային առանձին կոլեկտիվների ներսում՝ որպես «խորհուրդներ»: Եթե Մ. Գորբաչովն իր հույսը դնում էր այդ խորհուրդների վրա, ապա նույն կերպ «Ղարաբաղ» կոմիտեն, որի կենտրոնական նստավայրը Երևանում Գրողների միության տունն էր, ժողովրդի միասնության համար իր հույսը կապում էր հանրապետության մարզերում ընտրված տեղական կոմիտեների հետ: Սա կարելի է դիտարկել որպես գործող միֆի կառուցվածքաբանական նույնություն: Նույն կաղապարի մեջ այժմ հանդես է գալիս հին միֆը կործանող նորը՝ հակամիֆը:

¹ Արմենակ, Դարձի գանք, «Անկախություն», 7 դեկտեմբերի, 1988, թիվ 48 (58):

«Ղարաբաղյան» բառն ինքն էլ շատ դեպքերում այլևս չի հիշատակվում՝ մնալով որպես «Կոմիտե», որի շուրջ ծավալվում են գործողությունները: Նոր Կոմիտեն «միացման» և Արցախի ինքնորոշման դիսկուրսի համար «գործող անձերից էր», այսինքն՝ ժողովրդի կողմից լիազորություններ «հավաքած» միֆական կերպար, որն իր ծնունդն արդարացնելու և իրեն պահելու համար ուներ մամուլի օգնությունը: Հին միֆը դեռ «ցած չէր դրել» իր լիազորությունները և փորձում էր աշխատել դարձյալ մամուլի օգնությամբ:

Կոմկուսի կենտրոնական կոմիտեի ազդեցիկ միֆը 70 տարվա փորձ ու պատմություն ունի: «Ղարաբաղ» կոմիտեն, որ իր վրա էր վերցրել ժողովրդին փրկելու ազատարարի դերը, նոր էր ծնվել: Որպես հակոտնյա միֆ՝ նրա առաջնորդությունը անընդհատ խոչընդոտվում էր հնի կողմից: Մամուլը կազմակերպում, օգնում էր «հանրային ապամիֆականացման» երկկողմանի գործընթացներին: Մի կողմում «կենտրոնական տիրոջը հավատարմագրված կուսակցական կատարածուներն էին»², մյուս կողմում՝ ժողովրդական զարթոնքի շեփոխահար «Ղարաբաղ» կոմիտեի ներկայացուցիչները կամ «տղաները»: Առաջինները ժողովրդի վիճակը ծանր ներկայացնելու համար ջանք չեն խնայում և անկախանալու դեպքում «սովահարության սարսափն են կանխագուշակում»: Սակայն այս վերաբերմունքը հակառակ կողմի դիրքերից գնահատվում է որպես հնին վերադառնալու, կորցրած իշխանությունը գտնելու փորձ. «Սնանկ է այս քարոզչությունը և կայսերապաշտական...: Վաղն ավելի մեծ կլինեն կորուստները, եթե չփակեն աղետի գոտու կաշառակերության ճանապարհը», որի պարազոլիսները հենց համարվում են «հները»³: Հինն ու նորը ասես դրվում են կշեռքի նժարներին: Անկախությանն «այո» ասելու դեպքում կորուստները միայն առաջին հայացքից են շոշափելի թվում: Դրա փոխարեն «գերատեսչա-

² **Հարությունյան Մ.**, Աղետի գոտին կործանում է կաշառակերությունը, «Հայք», 3 ապրիլի, 1991, թիվ 13 (63):

³ Նույն տեղում:

կան-ստրկական հարաբերություններին կփոխարինեն հորիզոնական կապերը, և գործարանները կաշխատեն միայն մեզ համար...»⁴:

2. Անկման, վերածննդի և ոսկե դարի մասին միֆերը ազգայնական միֆոլոգիայում

Միֆ և հակամիֆ պայքարը ծավալվում էր հանրապետությունում ծայր առած ճգնաժամային իրավիճակում, երբ սովը, իսկապես, ոչ թե գալիք, սպասվելիք վտանգ էր, այլ առաջանում էր՝ մեծ ավերածություններ գործելով ոչ միայն դատարկ խանութներում ու շուկաներում, այլև մարդկային հոգիներում: Սակայն հնի դեմ դուրս եկած նոր՝ ազատության ու անկախության միֆը չի վախենում նրա աչքերին ուղիղ նայելուց: Կենցաղային դժվարությունների զիտակցումն ուղղորդվելու կարիք է գգում: Դա արվում է մամուլի կողմից վարպետորեն ու հստակ հրապարակումների միջոցով: «Պետք է սպրել ոչ միայն հանապազօրյա հացը վաստակելով միայն, այլև՝ վաղվա օրվա համար: ... 1988-ի փետրվարից մեր ձյունոտ ու ցուրտ լեռներում զարնանային տաք քամիներ եկան, եկան, որպեսզի մեր դաշտերը մաքրեն որոմից, բացեն դեկավար դռները յոթ փակերից:... Մենք ոտքի ենք ելել ոչ թե օճառի, ծխախոտի պրոբլեմները լուծելու համար, այլ նախ և առաջ մարդկային և ազգային արժանապատվության մեր հասանելիքին տեր կանգնելու համար»⁵, - նշում է «Ավանգարդը»՝ միաժամանակ խորհրդային անցյալից հիշողություններ պատմելով «վաղվա օրվա համար»:

«Երկիր»-ը ահագանգում է հոգևոր հայրենիքի կորստի, անդարձ կորուսյալ հայրենական արժեքների, հոգևոր աղքատության ու գաղափարական չունկության մասին, ինչպես և այն մտավորականների, որոնց համար գործելակերպ է դարձել «Նախ՝ հացի-

⁴ Նույն տեղում:

⁵ **Գալոյան Ա.**, Հիշողություններ վաղվա օրվա համար, «Ավանգարդ», 19 դեկտեմբերի, 1990, թիվ 144 (10395):

վր...»⁶: Ժամանակի մամուլը լի է հայ մարդու ազգային հոգեբանության ու մտածողության խաթարումը շեշտող հոդվածներով, որոնցում ավելի ակնհայտ է դառնում անկման իրողությունը: Ըստ Էնթոնի Սմիթի՝ «անկման մասին միֆը» ազգայնական միֆոլոգիայում էթնիկ միֆերը կազմող բաղադրիչներից է: Այն պատմում է մեզ, թե ինչպես համայնքը կորցրեց իր կենդանի ավանդության խարիսխը, ինչպես հին արժեքները դարձան ոսկրացած ու անիմաստ, և ինչպես, որպես արդյունք, ընդհանուր զգացմունքները և համոզմունքները մոռացվեցին՝ ճանապարհ տալով անգուսպ անհատականությանը և կուսակցական հետաքրքրությունների հաղթանակին, ավելի քան հավաքական իդեալներին և կարգապահությանը⁷:

Այսպես՝ «Հայք»-ը «Ժողովուրդը սովից չէ, որ մեռնում է»⁸ հրապարակման մեջ անդրադառնում է Նոր տարվան, որը չէր կարող նմանվել «հին» Նոր տարիներին: Ամանորյա տոնն ինքը միֆական ավանդություն է. տոնել այն որքան հնարավոր է ուրախ տրամադրությամբ և ճոխ սեղաններով՝ ցիկլային նոր կրկնությունն այդպես սկսելու և շարունակելու համար⁹: Գալիք տարվա մտահոգության ու վախի արտահայտությունն էր արդյոք այն, ինչ կատարվում էր 1991-ի հունվարի սկզբին: Ըստ «Հայք»-ի՝ ո՛չ: Պարզապես ոտնահարված էր իր «մաքուր» սկզբի մեջ ծնվող Նոր տարվա միֆը: Կրկնվող ցիկլը կորցրել էր իր «մաքուր» լինելու միֆական նշանակությունը, որովհետև սկսվել էր դժոխային պայքարը՝ քաղցը հազեցնելու համար: «...Այսուայնտեղ հապճեպ սարքված սպանդանոցների, շուկաների, խորովածանոցների վրա էին գրոհում բանվորը, խորհրդարանի իմաստուն ճառասացը, ակնոցն այդ թոռուրոհի մեջ կորցրած մտավորականը, ֆիդայիներ, հոլի կանայք ու անհայտ ծագումով երեխաներ: ... Առնողները թքած ունեին կենդանական

⁶ **Պետրոսյան Գ.**, Մտավորականաբափման գործընթաց, «Երկիր», 27 դեկտեմբերի, 1991:

⁷ Տե՛ս **Anthony D. Smith**, *Myths and Memories*, Oxford, New York, 1999, էջ 67:

⁸ **Գևորգյան Ս.**, Ժողովուրդը սովից չէ, որ մեռնում է, «Հայք», 9 հունվարի, 1991, թիվ 1 (51):

⁹ Այս մասին տե՛ս նաև **Պետրոսյան Գ.**, Միֆական ժամանակը Մուշեղ Գալշոյանի էսսեներում, «Վէմ», 2011, թիվ 2 (34):

բնագրների դրսևորումների հանդիպելու վախից տներում պահ մտած զանազան գեղագետների ու դատարկ-մատարկ պոետների կարծիքների վրա՝ նրանց մի կտոր միս էր պետք, ուտելու մի բան... Եղան վիրավորանքներ, ծեծուջարդ, մարդիկ ոտնատակ ընկան այդ նյութաորսի մեջ»¹⁰:

Հիշեցնելով նաև հին պատմությունից ծանոթ արհեստական սովի ստեղծումը Եգիպտոսում՝ մի ողջ ժողովրդի ստրկացնելու համար, հեղինակն այնուհետև մեջքերում է Կենտրոնի ծրագրավորած սաղրանքները՝ նույն միջոցներով մեր ժողովրդին ստրկացնելու համար, և կոչ է անում չտրվել սաղրանքներին: Նա այսպես է հուսադրում. «Վաղն ավելի դժվար կլինի: Սթերքի առավել պակասություն»:
Այստեղից էլ սկսվում է հավատը դեպի ցիկլային կրկնության միֆը, որն անկասելի և հավերժական է. «Դա նման է միաժամանակյա մահվան ու ծնունդի: Կտրվող պորտալարի ցավից ոչ մի ծնունդ չի դադարում»: Արթնանում է ծնունդի մասին խորքային հիշողությունը, գալիս ու կերպավորվում «Երկներ երկին, երկներ երկիր» պատկերից դուրս ժայթքող Վահագնի տեսքով: Խաղարկվում է ժողովրդի արքետիպային հիշողությունը, որում Վահագնի կերպարը ներշնչված է նախկին հերոսական ժամանակների հիշողությունից և մատնանշում է գալիք ճանապարհը: Անկումից դեպի վերածնունդ տանող տրամադրությունները հատուկ են ազգայնական միֆոլոգիային. սկսելով անկումից, օտարացումից և ներքին արտաքսումից՝ գնում են դեպի վերածնունդ, վերամիավորում և նախկին փառավոր պետության վերականգնում¹¹: Եթե այս դեպքում Վահագնի կերպարն է ազգի համար սահմանված իդեալը, որի մեջ «ոսկե դարի» մասին հիշողությունն է¹², ապա ազգի «մտավորականաթափման գործընթացով» մտահոգված «Երկիր»-ի մատնանշած «ոսկե դարը» կամ ազգի համար նախընտրելի ուղին կապվում է այլ ժամանակների հիշողությունների հետ. այն սկսվում է Մաշտոցով, Խորե-

¹⁰ **Գևորգյան Ս.**, Ժողովուրդը սովից չէ, որ մեռնում է, «Հայք», 9 հունվարի, 1991, թիվ 1 (51):

¹¹ Տե՛ս **Anthony D. Smith**, *Myths and Memories*, Oxford, New York, 1999, էջ 264.

¹² *ibid.*, p. 67-68, 263.

նացիով, Տրդատ ճարտարապետով, Թորոս Ռոսլինով և հասնում մինչև Չարենց, մինչև Առաջին հանրապետության նախարարներ¹³:

3. Կոմունիզմի անկումը որպես աշխարհաքաղաքական նոր իշխանության ձևավորման երաշխիք. գլոբալացման միֆոլոգիան

Խորհրդային Հայաստանից անցում կատարվեց դեպի Հայաստանի Հանրապետություն: Ազատություն, ժողովրդավարություն, մարդու իրավունքներ... Սրանք նոր միֆեր են, որոնց հիման վրա պետք է կառուցվի նոր հասարակությունը:

Վ. Շինկարենկոն, խոսելով Ռուսաստանում ձևավորվող նոր միֆերի մասին, նշում է դրանցից մի քանիսը՝ «վերակառուցում», «շուկա», «կապիտալիզմ», «դեմոկրատիա», «մանուլի ազատություն», «ազգային գաղափարախոսություն», ստալինականության «սարսափ», ժողովրդականության «բարիք» և այլն¹⁴: Շարունակելով նկարագրությունը՝ նա փաստում է, որ երկրում կոմունիստական «հանցագործ» գաղափարախոսության ոչնչացման հետ ստեղծվում է նոր միֆ այն մասին, թե «ինչքան լավ է ապրում կապիտալիստական արևմուտքը»¹⁵: Սույնը հաստատում է նաև Վլ. Հովհաննիսյանն իր «Քաղաքական միֆերը որպես տեղեկատվական պատերազմի միջոց» հոդվածում, որում մասնավորապես նշում է. «Հակախորհրդային միֆը, ըստ էության, լրիվ արտատպված էր Արևմուտքից: Երեկվա թշնամու միֆերը հայտարարվեցին ճշմարիտ, իսկ կոմունիստական միֆերը՝ կեղծ»¹⁶:

¹³ Պետրոսյան Վ., Մտավորականաբափման գործընթաց, «Երկիր», 27 դեկտեմբերի 1991:

¹⁴ Шинкаренко В., Смысловая структура социокультурного пространства, М., 2005, стр. 138.

¹⁵ Там же, стр. 139.

¹⁶ Հովհաննիսյան Վլ., Քաղաքական միֆերը որպես տեղեկատվական պատերազմների միջոց, «21-րդ դար», թիվ 3 (21), 2008, էջ 133:

Այս ամենը դիտարկելի է նաև գլոբալացման միֆոլոգիայի համատեքստում¹⁷: Մարիլանդի համալսարանի պրոֆեսոր Մ. Ֆերգուսոնը կոմունիզմի անկումը և կապիտալիզմի հաղթանակը, այն է՝ հին միֆի կործանում և նորի հաստատում, դիտում է որպես Ամերիկայի կողմից առաջադրված գլոբալ նպատակներ. «Ակնհայտ է, որ ի սկզբանե առաջադրված նպատակները եղել են գլոբալ, ամերիկյան ծագման և նկատվում էր Նոր Երուսաղեմի (գլոբալ նոր հավատի կենտրոնի) մշուշոտ տեսլականը, աշխարհաքաղաքական իշխանության ձևավորումը կապվում էր կոմունիզմի անկման և կապիտալիզմի հաղթանակի հետ»¹⁸:

Այս առիթով մտահոգ է մամուլը. «ՀՀԸ-ն, ՀՀ ԳԽ-ն ու նախագահը ազգային գաղափարախոսություն չունեն» վերնագրով հրապարակման մեջ «Երկիր»-ը նշում է, թե փորձ է արվում հայոց պետությունը կառուցելու ամերիկյան սկզբունքներով, որոնց հիմքը մարդու իրավունքներն են: «Մեզ հուզում է ոչ թե պետության կառուցումը, այլ ազգային պետության կառուցումը»¹⁹:

«Երկիր»-ն անհանգիստ է, որ այն անհատները, ովքեր, հաստատվելով տապալված կուռքերի վրա, երաշխիքներ էին տալիս ազգային արժեքային դաշտի ամբողջականության համար, հայտնվեցին «փլուզվող հայկականության կեռմաններում», որն սպառնում է տանել օտար մի հանգրվան, որտեղ «չի լինելու պատմություն...»²⁰: Այսպես հայր կհայտնվի իր «վերջին կանգառում»²¹: Խոսելով «փլուզվող հայկականության կեռմանների» մասին՝ հողվածագիրները (Ա. Մարության, Է. Հարությունյան) դրանց մեջ՝ անհատի ու հասարակության միջև խորացող տարածություն, ավան-

¹⁷ **Marjorie Ferguson**, The Mythology about Globalization, European Journal of Communication, Communication Theory and Research, edited by Denis McQuail, Peter Golding and Els de Bens, SAGE Publications LTD, London, Thousand Oaks, 2005, p. 31-32.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ «ՀՀԸ-ն, ՀՀ ԳԽ-ն ու նախագահը ազգային գաղափարախոսություն չունեն», «Երկիր», 14 ապրիլի, 1993, թիվ 67 (408):

²⁰ **Մարության Ա., Հարությունյան Էդ.**, Վերջին կանգառ, «Երկիր», 14 ապրիլի 1993, թիվ 67 (408):

²¹ Նույն տեղում:

դասպահ անհատների օտարում, չեզոքացում, տեսնում են դիցաբանական մի յուրօրինակ քառու, որից վերածնված ու առնական դուրս գալու ակնկալիքները աղոտանում են, և չեն ուրվագծվում քառսի կարգավորման միտումները:

Նման պայմաններում ու մտահոգությունների համատեքստում են ընթանում հնի և նորի միֆական պայքարը, նոր միֆերի որոնումները մամուլում:

Այսպիսով՝ մամուլը կարողացավ իր էջերում օգտագործել և ստեղծել տարաբնույթ միֆեր՝ հասարակական գիտակցությունն ուղղորդելու համար: Հանրապետությունում ծայր առած ճգնաժամային իրավիճակում այն, մի կողմից, պատերազմի ահազանգ էր հնչեցնում, վեր հանում մտահոգությունները՝ կապված Արևմուտքից ներմուծված նոր արժեքների հետ, մյուս կողմից՝ ուղղորդում հասարակությանը, որը վտանգված գոյությունը պահպանելու երաշխիքներ էր որոնում:

РЕЗЮМЕ

Саргсян З. Дж.

БОРЬБА НОВЫХ И СТАРЫХ МИФОВ В СМИ НАЧАЛА 1990-Х ГОДОВ

Ключевые слова: *миф, пресса, независимость, идентичность, национальный, армянский, Армения, советский, глобализация*

В статье рассматривается разрушение советского мифа, а также проблемы, связанные с борьбой между старыми и новыми мифами. В частности, представлена борьба между комитетом «Карабах» и Компартией, у которой был 70-летний опыт работы.

В этот период СМИ создали различные мифы, которые использовались в качестве ориентира для формирования общественного сознания. Вопросы, поднятые в статье, также связаны с переходом от одного социального порядка к другому, и созданию новой идентичности отличающейся от советской. При отрицании советской идеологии и пересмотра

своего «мы» СМИ основывались на национальных корнях, прототипах, воспоминаниях о «золотом веке». В то же время СМИ опасались притока мифов и ценностей из Запада.

SUMMERY

Sargsyan Z. J.

MYTHICAL STRUGGLE OF THE OLD AND NEW IN THE PRESS IN THE EARLY 1990S

Key words: *myth, press, independence, identity, national, Armenian, soviet, globalization*

The article examined the destruction of the Soviet myth and it also discusses the issues revealed during the collision of the old and the new myths in the new independent state. In this context the struggle of myths of “Karabakh” commission and seventy-year old Communist Party has been presented.

Various myths created and used by the press to orient social consciousness have been examined. In the article there has been discussed also the issues related with the transition from one social order to another, as and the process of defining new identity different from the Soviet. When rejecting Soviet ideology and redefining the "we" the press took its stand on the memories of national roots, prototypes and "golden age". But there are also concerns about new values and new myths, which are taken from the global West.